

JOSEP MARIA ESQUIROL

HUMÀ, MÉS HUMÀ

UNA ANTROPOLOGIA
DE LA FERIDA INFINITA

BARCELONA 2021

QUADERNS CREMA

Publicat per
QUADERNS CREMA
Muntaner, 462 - 08006 Barcelona
Tel. 934 144 906 - Fax. 934 636 956
correu@quadernscrema.com
www.quadernscrema.com

© 2021 by Josep Maria Esquirol Calaf
© d'aquesta edició, 2021 by Quaderns Crema, S. A.

Drets exclusius d'edició:
Quaderns Crema, S. A.

ISBN: 978-84-7727-644-9
DIPÒSIT LEGAL: B. 3249-2021

AIGUADEVIDRE *Gràfica*
QUADERNS CREMA *Composició*
ROMANYÀ-VALLS *Impressió i relligat*

PRIMERA EDICIÓ *març de 2021*

Sota les sancions establertes per les lleis,
queden rigorosament prohibides, sense l'autorització
per escrit dels titulars del copyright, la reproducció total o
parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment mecànic
o electrònic, actual o futur—inclouent-hi les fotocòpies i la difusió
a través d'Internet—, i la distribució d'exemplars d'aquesta
edició mitjançant lloguer o préstec públics.

TAULA

I. Queviures conceptuals	7
II. ¿Com et dius? (El nom)	19
III. ¿D'on véns?	31
IV. ¿Què et passa? (Capaç de molt, però...)	47
v. Ferit, en el centre més profund de l'ànima	61
VI. Gravetat i curvatura poiètica	81
VII. Vibracions: silenci, paraula, cant	97
VIII. Humana dolcesa, inhumana fredor	113
IX. Sota el cel blau, sobre la terra plana	127
X. Dia a dia, i alguna nit fosca	141
XI. Esperança sense luxe	151
XII. Línies telegràfiques	165

*A la meva mare, que em cuidà des del principi.
Al meu pare, que m'emparrà fins al final.*

I
QUEVIURES CONCEPTUALS

Es necessita poc, per viure. Pa i cant.

Cantem per celebrar, i cantem, també, per no tenir por. Per celebrar les coses de la vida, i per no tenir tanta por de la mort. És per això que l'essència de la paraula és el cant, i que en tota paraula valuosa hi batega o bé la celebració, o bé l'empara. O bé el xiuxiueig de les paraules dolces que cuiden i emparen, o bé el cant de festa. Cant que cura i cant que enalteix la bellesa del món.

El cant acompanya les paraules dels poetes, i també les dels grans pensadors. Però no té res d'elitista, perquè ressona, tant o més encara, en les paraules de la bona gent. *Dir—i fer*—alguna cosa de bo: vet aquí la continuació del cant. De vegades silencios, de vegades sota formes discretes imprevisibles, el cant—la paraula que vibra—ens fa de sostre i de cel.

Els cants de ronda eren versions de cançons populars que solien repetir-se pels carrers dels pobles. Cap al final de la seva magna obra, Nietzsche explica que Zaratustra demana als homes superiors que entonin amb ell un cant de ronda, un cant que resumeix part de la seva doctrina, de la seva bona nova, del seu evangeli. Es tracta del «Cant del somnàmbul», el tema del qual és el de la *fondària* del món: «profund és el món, i més profund que mai el dia no ha pensat». Pocs anys després, quan Nietzsche ja havia perdut l'ente-

niment, Gustav Mahler, en la seva *Tercera simfonia*, posarà els versos de Zaratustra en la veu d'una contralt, amb unes notes patètiques i commovedores.

I tant que n'és, de profund, el món! Però ¿quin és el caire d'aquesta pregonesa? ¿S'hi nota una mena d'etern retorn?

El món és molt profund, sí, però no pateix per nosaltres. La fondària de l'humà, en canvi, rau en el patiment: per tot i per tothom, i quan vibra més greument no és per l'etern retorn, sinó pel *retrobarment*.

El cant de ronda nietzscheà em va fer pensar en una altra modalitat de paraula pública: la dels antics pregons, anunciats per l'inconfusible so del cornetí. Antigament, a cada poble acostumava a haver-hi un pregoner, encarregat d'enviar els veïns de notícies diferents, algunes de ben valuoses per a la comunitat i d'altres només profitoses per a l'alcalde i els terratinents de sempre. El pregó s'anava repetint pels carrers perquè, dels portals i les finestres estant, tots els veïns el poguessin escoltar. ¿I si, dels innombrables pregons pronunciats arreu, n'hi va haver un que, un dia, va procurar resumir una filosofia? Em puc mig imaginar—perquè alguna cosa hi ha de real—el pregoner d'un llogaret de la regió italiana del Vèneto, cap a finals del segle XIX; un pregoner que també feia d'hortolà, i de qui se sabia que, a hora foscant, acostumava a llegir llibres. Els seus pregons eren força peculiars, i no s'acabaven d'entendre mai del tot, però vés a saber si just per això els veïns els esperaven. Sense estendre-s'hi gaire, articulava allò que li havien encarregat que fes saber amb alguna altra cosa de collita pròpia. Sabia de sobres que, a fi que el seguissin, convenia, en un to de veu alta, dir frases curtes separades per llargues pauses. I també sabia que calia repetir-ne trossos,

sobretot els de l'inici, per a les persones que, com els vells que caminen a poc a poc, trigaven una mica a treure el cap. En lletra minúscula, anotava tots els pregons en una llibreta, de vegades amb un títol i de vegades només amb una data. Les pauses, les indicava amb un guionet, imitant les dels telegrams, tan freqüents en aquell temps. Una volta, pronuncià un pregó encara més estrany del que era habitual, en què feia sortir un pregoner com ell. Duia per títol «Pregó filosòfic del matí», i feia així:

res era necessari – res era degut – ni tu, ni cel – ni jo, ni món – ni dia, ni nit – però despuntà l'alba – i un matí, passat el temps – el sereno cantava les sis – el fanaler apagava els llums – i, a migjorn, el pregoner feia saber – que la vida té forma d'arc – com la volta del cel blau – amb un llençol i un nom – una nena ha vingut al món – cada dia, sobre la terra plana – s'alcen cabanes amb fustes d'envelat – i es corba la línia dels mots – per beneir el gust de cada cosa – i consolar el dol de cada mirada – res era degut – ni tu, ni cel – ni jo, ni món – ni dia, ni nit –

Del diàleg ininterromput amb Nietzsche també s'ha generat el títol d'aquest llibre; un títol que expressa l'horitzó filosòfic mereixedor d'adreçar-hi tots els esforços. És un anhel molt senzill de dir: tant de bo l'humà fos encara més humà! Ser més humà no vol dir anar més *enllà* de l'humà, sinó intensificar l'humà de l'humà, aprofundir en l'humà de l'humà, perquè és aquí on hi ha el més valuós de tot.

Mentrestant, en canvi, Nietzsche considera que l'anomalia humana ha de ser *superada*; la poca força de l'home l'entristeix, i ell se'n queixa. Aquest motiu és, de fet, un tòpic molt antic, que recalca la nostra debilitat excessiva. Tanmateix, paga la pena preguntar-se si la debilitat és sempre una manifestació de baixesa. ¿I si, de manera immediata,

Abraham hagués estat incapaç d'acceptar l'ordre divina de matar el seu fill? ¿Poca fe o massa humanitat? Trobo enormement expressius els versos que Luigi Groto, dramaturg italià del Renaixement, escriu en una versió teatral del drama bíblic. Abraham s'hi lamenta de la tràgica situació i de la debilitat que sent d'aquesta manera: «Ai!, massa efeminat; ai!, massa humà...».¹

Això mateix! Ser massa humà es fa coincidir, aquí, amb el fet de ser massa dèbil i massa efeminat—és a dir, literalment, amb el fet de tenir massa de femení—. Davant de la terrible—i *inhumana!*—ordre divina de sacrificar el seu fill, Abraham es pregunta, perplex i angoixat, què ha de fer. Es troba desolat, es plany i, espontàniament, atribueix la debilitat al fet de ser *humà, massa humà*.

Tant la idea com la literalitat de la frase de Groto haurien pogut inspirar perfectament—qui sap si ho van fer—el títol del llibre de Nietzsche: *Humà, massa humà*, de la mateixa manera que també ara han ajudat a inspirar el meu: *Humà, més humà*, que ja no té res de queixa ni de desdeny, sinó ben al contrari. ¿Què hi pot haver de més humà que una debilitat com aquesta? Vet aquí la tesi d'aquest llibre.

Gairebé de retruc, el títol—*Humà, més humà*—, a més del diàleg amb Nietzsche, expressa la rèplica a una de les evasions ideològiques de la nostra època: la del transhumanisme, amb les seves promeses llamineres d'un *més enllà* de l'humà. Òbviament, no em refereixo a la qüestió d'allò que serem capaços d'aconseguir amb les innovacions biotecnològiques, sinó al discurs ideològic que les acompanya i les garanteix. Quina paradoxa més trista: aspirar i creure poder anar més enllà de l'humà i *fer curt en humanitat!* És

¹ Luigi Groto, *Isac*, Roma, Bartolomeo Lupardi, 1673, acte II, escena 1, p. 28.

a dir, perdre'ns, i no veure que l'horitzó més important no és el que va lluny enllà, sinó el que va més endins.

Tothom sap per pròpia experiència que, poc o molt, les persones podem equivocar-nos. Les civilitzacions, però, també s'equivoquen. I no cal recórrer a exemples històrics: la nostra fa temps que ha perdut el nord—o potser és que mai ha acabat de seguir-lo gaire bé—. D'un parell de segles ençà, vivim sota la insistent retòrica del progrés i, tanmateix, les víctimes no han deixat d'amuntegar-se escandalosament als marges. El segle xx ha mostrat que el pitjor—la barbàrie més extrema en forma de violència totalitària—és encara més possible—i més probable—del que sempre havia estat. El govern del món continua massa ple de banalitat i d'interessos particulars. Tots plegats hem tractat la terra com a magatzem de recursos fins a gairebé haver-los esgotat, i, per postres, l'hem convertida en un dipòsit de deixalles. I, mentrestant, la transformació tecnològica de la societat, en complicitat amb el consumisme, ens fa de narcòtic i amenaça secretament a portar-ho tot plegat cap a l'estimball.

Per trobar el nord i seguir-lo, caldrien uns canvis tan radicals com improbables. No s'ha de desistir mai, però; ben al contrari, convé resistir des del propi racó. Tal vegada només serem capaços d'una contribució modesta, però tot compta. Així, per exemple, en moments de gran desorientació, cal esforç per quedar-se amb el més nuclear de tot, i per fer quelcom de bo.

Com que, a desgrat de la proliferació de teories de tota mena, la comprensió sobre nosaltres mateixos no havia estat mai tan minsa, ens podria ajudar a trobar el nord el fet d'entreveure que l'humà, d'arrel, està més vinculat amb la

responsabilitat que no pas amb el poder; que una civilització més humana du a fer casa del món més que no pas a sortir de casa per dominar el món; que una cultura més humana no és una cultura poruga ni nihilista, sinó la que sap que no hi ha força més intensa que la que es conjuga amb el sentit. En la debilitat, en l'humà, en la vulnerabilitat..., en aquest *massa* que, en veritat, és un *més*, s'hi sent el pols de la veritat.

La forma assagística d'escriptura té virtuts, però, naturalment, no està exempta de limitacions. Els llibres de filosofia que, en altres èpoques, acostumaven a publicar-se amb la forma de tractat exhibien, ja a l'índex, l'estructura conceptual. En l'assaig, encara que se la pugui trobar, la *constel·lació conceptual* no és mai tan explícita. Cada concepte és un estel de la constel·lació. I no tots els punts tenen ni el mateix diàmetre ni la mateixa fulgència, però tots són igualment imprescindibles per formar la figura de conjunt.

Amb la filosofia de la proximitat, procuro pensar la radicalitat de l'humà i elaborar el que en termes més acadèmics se'n diria una *antropologia filosòfica*, els conceptes principals de la qual serien aquests: «algú», que és el pronom de l'humà; «intempèrie», que indica la situació fonamental; «replec del sentir» i «ferida infinita», que expressen l'essència de la vida humana; «curvatura poiètica», que dibuixa el sentit de l'acció, i «retroament», que indica l'horitzó de tota espera. A la constel·lació principal s'hi afegeixen altres punts rutilants igualment significatius: «inici», «empara», «afores», «resistència», «ajuntament», «cant», «companyia»...

Hauria de poder explicar com, cada dia, sota el cel blau i sobre la terra plana, *algú* rep el nom i sent la ferida infini-

ta que és. Però avanço, ja des d'ara, que aquí *ferida infinita* no té res a veure amb el dolorisme ni amb cap mena d'apologia del sofriment entès com a mitjà per aconseguir alguna cosa. *Ferida infinita* és el terme que, finalment, trobo més escaient per expressar el trauc, profundíssim i en forma de creu apaïsada, que ens arriba fins al centre de l'ànima—o, més ben dit, que genera la nostra ànima—. De tal manera que viure és, en el millor dels casos, *ser* a la vora d'aquesta ferida i *fer* a partir de la seva vibració.

El camí del pensament és molt especial. Alguns han pretès o pretenen recórrer-lo mirant des d'un suposat cim molt enlairat o des d'una mena de trona especular i especulativa. Aleshores, però, el trajecte és fictici, perquè ni tan sols es toca de peus a terra; s'exhibeix una *visió panoràmica* que, de fet, ignora la gravetat i la lleugeresa de cada pas. De vegades, la visió panoràmica es compagina amb una *dialèctica* consistent a entendre que totes les etapes del camí representat estan fetes d'oposicions que, en la seva resolució, fan que es progressi.

Hí ha, però, una altra possibilitat. No reflectir—no especular—, sinó *reflexionar*. No pretendre fer d'espill, sinó de pelegri atent. Caminar a poc a poc, sense ignorar els obstacles, les dificultats i les lluites que de cap manera es poden ni s'han d'estalviar. Atenent als marges, al color de la terra i a la forma dels arbres, però sobretot a les sol·licituds dels companys de viatge. A diferència de la visió panoràmica, la mirada reflexiva i atenta no busca una explicació global, sinó que més aviat procura *desexplicar*, per acostar-se a la significació de les coses. Avui, quan una munió de teories i de verbositat fan de brossa, desexplicar és desbrossar; acció necessària per *clarificar* i per *obrir pas*. Per molt es-

trany que sembli, o desexpliquem o no podrem entendre res d'allò que més importa. Clarificar és deixar l'embolic enrere i permetre que entri la llum. La confusió és homogènia. Desexplicar clarifica i, alhora, diferencia, és a dir, descobreix la diferència. I és llavors quan, amb la diferència, ja es pot generar—poèticament—. Antonio Machado deia que el pensament poètic és heterogeneïtzador. La clarificació—i la diferenciació—és el no saber socràtic; un no saber—reflexiu—que genera o ajuda a generar, a mode de llevadora.

Clarificar, doncs, per fer camí, tot notant i anotant la diferència. Però també aquí s'ha d'estar al cas: s'ha de distingir sense que la distinció acabi en esquizofrènia. Distingir, sí, però no dissociar ni contraposar més del compte, sinó més aviat distingir per *ajuntar*: cel i terra, dia i nit, lleugeresa i gravetat, acció i esperança... D'aquesta manera, la filosofia de la proximitat, alhora que vetlla per no romandre en la confusió ni precipitar-se en la separació patològica, s'implica directament en l'*articulació* i en la *juntura*.

Reconèixer les juntures en què som dona força per crear-ne de noves. El pensament com a creació simbòlica és juntura poètica. Sobre les juntures en què ens trobem se'n poden crear d'altres, a mode de plusvàlua; *plusvàlua creativa*, se'n podria dir.

El que és anguniós i esquizofrènic és la terra sense relació amb el cel, o el cel sense relació amb la terra. L'horitzó, que tant ens calma, és relacional. Ens salven les relacions. L'horror rau en els elements totalitzats: el buit del cel, la foscor densa de la terra... La relació ja és una concreció, i les coses són coses en la concretesa de la relació. Quan, de vegades, en algunes obres d'art, es priva la cosa de les seves relacions, és com si esdevingués deforme i monstruosa, i ens recordés la remor de l'abisme. En canvi, reconèixer les

juntures ja és orientar-se i esdevenir capaç de generar-ne d'altres.

El camí del pensament no recorre grans extensions. No pretén anar molt enllà, sinó una mica endins. I, just per això, reflexiona sobre el mateix, repeteix la mateixa cançó i manté el mateix horitzó.

No és un camí de quietud, sinó de perseverança. Per això recordo sovint, i amb un somriure, la tan sucosa anècdota sobre Sòcrates contada per Xenofont. Després d'una llarga estança a l'estranger, Hípies—conegut sofista—torna a Atenes i un dia veu Sòcrates dialogant amb els seus deixebles. Aleshores, d'un tros lluny, s'hi adreça en un to una mica mofeta:

—Què, Sòcrates, encara estàs dient les mateixes coses que t'he sentit a dir fa tant de temps?

—Sí, i cosa encara més estranya, Hípies, és que no solament dic sempre les mateixes coses, sinó que les repeteixo sobre les mateixes matèries; però tu, que ets tan erudit, potser sobre les mateixes matèries no dius mai les mateixes coses.

—No passis ànsia, sempre provo de dir alguna cosa nova.²

La cura demana repetició. Mentre que un cert intel·lectualisme cerca la novetat, el cor vol, sobretot, repetir. I allò que està ferit és el cor. Per això és tan aconsellable seguir els savis que, com Sòcrates, saben repetir, més que no pas els sofistes, que només busquen enlluernar amb presumptes innovacions. Estem encaminats, doncs, a repetir,

² Xenofont, *Records de Sòcrates*, trad. de Carles Riba, Barcelona, Editorial Catalana-Fundació Bernat Metge, 1923, IV, 4, 6, p. 116.

perquè no som nosaltres els que fem les preguntes, sinó les preguntes les que ens toquen i ens fan a nosaltres.

Desexplicar, i després repetir el moviment d'anada cap al fons, vet aquí el camí i el mantra del pensament. Amb una repetició que no deixa les coses com estaven, perquè qui repeteix es canvia a si mateix i esdevé *testimoni* per als altres. Des de Lastènia, deixeble de Plató, fins a Margarita, germana de la caritat, aquell que fa que el pensar transformi la seva vida és una persona espiritual, sense ostentació. Algú que es lleva al matí, fa la feina, té cura de la seva gent, es distreu... Però gairebé en tot això es nota un aire diferent, s'entreveu quelcom d'especial, rar. Endemés, la persona espiritual no s'aïra contra el sentit comú, ni denuncia com a inautèntica la vida dels altres, que és com la seva. Viu la normalitat però ja està en l'excepcionalitat. Viu el dia però en relació amb la nit. Manté un combat intens, discret, no violent. És un combat en què no s'espera vèncer, ni convèncer. No hi ha adversari a batre. Combat que no albira la victòria, perquè una ànima victoriosa és gairebé una contradicció. El combat té la forma de camí, de construcció i d'espera.

Martell, claus i gaveta. Desexplicar per després tornar a dir, d'una altra manera. Una filosofia magra no significa una filosofia dedicada només, ni principalment, a enderrocar. La seva energia no està destinada solament a la crítica escèptica, sinó a trobar raons per confiar una mica i, així, poder fer alguna cosa de bo. És a dir, *no només filosofia a cops de martell*. Després del martell tot sol, el martell amb els claus, per clavar fustes, encolar-les i fer sostres i envelats. Després

del martell tot sol, també la gaveta, per pastar ciment i construir ponts i palanques.

Filosofia sense luxe. Només amb els queviures imprescindibles. Pocs, perquè el luxe no és mai bona cosa. I de ben segur que la paciència del pensament no s'hi avé. Al pensar només li cal calidesa al camp base. Però res d'opulència ni de malbaratament. Filosofia sense luxe, perquè les sobre dosis discursives sempre són inconvenients, ridícules o perilloses. Tenir una mica de confiança, de vegades, és fins i tot millor que tenir-ne, superficialment o dogmàticament, molta. Però sense res no es pot viure. La distància que hi ha entre gens i una mica és enorme. L'esperança filosòfica va d'una mica de sentit a una mica més de sentit—tot i que aquesta segona mica és, d'alguna manera, infinita, altra—.

Vist amb perspectiva, que massa vegades la filosofia hagi anat associada a certa vida benestant i a l'oci no ha estat bona cosa. És clar que la reflexió demana temps, i paciència, i tenir les primeres necessitats cobertes. Però el luxe i l'opulència no l'afavoreixen; no l'afavoreixen ni com a circumstàncies externes, ni com a invitació a seguir, ella mateixa, aquesta direcció. La filosofia ha de ser intrínsecament pobre. La luxosa és o massa grassa, o massa freda, o massa pretensiosa, o massa aparentment cínica. Hi ha filosofies «aristocràtiques» que no mostren cap mena de compassió; filosofies academicistes que no vibren—ni viuen—per res; filosofies goludes que, en lloc d'assenyalar l'infinit, o bé l'ignoren o bé presumeixen d'haver-se'l empassat; filosofies al servei de dogmes i d'ideologies... ¿són, de debò, filosofies?

Una filosofia sense luxe sap, bàsicament, dues coses. Primera: que poc és molt. Segona: que ha d'estar al servei de l'acció i de l'orientació de la vida. Que la reflexió sobre la

vida ha d'intensificar la vida. I que la reflexió sobre el mal ha de contribuir a combatre'l. Que la bona teoria ha de ser, en si mateixa, gest i acció.

Conspiració del desert. La filosofia de la proximitat, voluntària hereva del socratism i postulant franciscana, és una filosofia del nosaltres, de l'ajuntament horitzontal, del qual només s'autoexclouen aquells que denoten alguna mena d'altivesa. Eixamplar la conspiració del desert és anar estenent una mateixa inspiració i una mateixa aspiració: viure junts en la fraternitat, amb pa i cant, o, cosa que ve a ser el mateix, amb casa i finestra oberta al cel.